

2 KGAOLO YA BOBEDI

2.1 MATSENO

Kgaolo ye ya bobedi e nepiša tlhalošo ya taodišo ka botlalo gore mmadi a kgone go lemoga le go kwešiša gore taodišo ke eng. Tlhalošo yeo e tlo nepiša diteng, thulaganyo le mongwalelo wa taodišo. Nyakišišo e tlo gatelela gape gore mmadi a be maemong a makaone a go kgona go hlaola taodišo gare ga dingwalo tše dingwe e lego kanegelokopana le sekhetšhe. Go kgethilwe kanegelokopana le sekhetšhe ka gobane dingwalo tše pedi tše di bonala di swana kudu le taodišo mo e lego gore ge di ka se hlalošwe gabotse ka maleba di ka no hlola kgakanego go mmadi goba mongwadi wa ditaodišo.

Go tšwela pele go yo lebelelwa dikgopolo tše di fapafapanego mabapi le tlhalošo ya taodišo go tloga mola borateori ba lemogago gore mohuta wo wa sengwalo le wona o bohlokwa kudu. Tlhalošo yeo e tlo itebanya le go tšweletša le go farologanya mehuta ye mebedi ye megolo ya taodišo e lego, taodišosemolao (*'formal essay'*) le taodišosengwalo (*'informal essay'*). Go rungwa ka go hlaloša mehutana ya taodišosengwalo gomme morago gwa akaretšwa ka dintlha tše bohlokwa tša tšona .

2.2 TAODIŠO KE ENG

Ge a hlaloša taodišo, Holman (1972:204) o re ke:

Moderately brief discussion of a restricted topic. Because of the wide application of the term, no satisfactory definition can be arrived at; nor can a wholly acceptable classification of essay types be made.

Ge polelo ye ya Holman e ka hlokomedišišwa gabotse, o ka re e bolela gore sererwa se be le magomo ka polelo ye kopana. O tšwela pele ka go re tlhalošo ya taodišo ke ye e phatlaletšego gomme ke ka lebaka leo e hlalago mathata a go hlatholla seo taodišo e lego sona, go akaretšwa le tlhopho ya ditaodišo.

Go ka thwe, polelo ye go laetša o ka re ga se ye e tletšego ka gobane ge go ka ngwalwa kanegelo ye nngwe le ye nngwe ye kopana, le yona go ka no thwe ke taodišo. Ke ka fao Holman a bolelago gore go boima go hlaloša seo taodišo e lego sona. Ge a leka go tloša kgakanego ye e ka bago gona malebana le tlhalošo ya taodišo, Serudu (1989:4) o tšwetša taba yeo pele ka go re:

Taodišo ke tlhamo ya kanegelo/prosa yeo e ka bopšago ka mantšu a makgolo a se makae, mme go yona go ahlaahlwa taba thwii goba ka tharedi. Ke mohuta wa dingwalo wo o ka dirišwago mabakeng a go fapana.

Serudu o bontšha kelo ya bokopana bjo bo bolelwago ke Holman tlhalošong ya gagwe, ka go bolela gore e be bjo bokaakang, ke go re, mantšu a makgolo a se makae. Ge a tšwela pele o oketša taba yeo ka go re thulaganyo ya ditiragalo tša taodišo e se ke ya ba ye e raraganego kudu. Serudu o ruma polelo ye ya gagwe ka go re taodišo e ka dirišwa mererong ye e fapafapanego.

Berger (1964:25) o nepiša kelo ya bokopana bja taodišo bjo go bolelwago ka bjona ka go re ke kanegelo ya matlakala a lesome go iša go a masometlhano, gomme e bolela ditaba tša saense le tša thuto, eupša ditaba tše e di hlaloša ka mokgwa wo o itšego gore mmadi yo a se nago le tsebo ya saense le thuto yeo, a kgone go di kwešiša. O tšwela pele go hlatholla gore ditaba tše tša thuto le saense go akaretšwa le dikakanyokgopolo, di lebane le tebelelo ya mongwadi.

Maibelo le Sepota (1996:123) le bona ba hlaloša ba bile ba oketša seo se bolelwago ke borateori ba ka godimo mabapi le tlhalošo ya taodišo

ka go gatelela gore taodišo ke mokgwa wo mongwe wa go hlamola ka go ngwala ka hlogo ye e itšego ya ditaba ka boripana goba boteletšana bjoo bo ka se fetšego mmadi pelo ge a e bala.

Go laetša gore mongwadi wa taodišo o swanetše go šomiša mantšu ka tsheketšo ye kgolo ge a ngwala sengwalo se. Se se gatelelwago mo ke gore molaodiši ga a swanela go iketla kudu ka polelo, a hlaloša se sengwe le se sengwe seo a ngwalago ka sona. Tabakgolo ke gore molaodiši o ikgethela ditabataba tšeo a bonago e le tše bohlokwa, tšeo di lebanego le maikemišetšo a gagwe.

Lee (1912:1) o gata ka mošito o tee le bona ge a re taodišo e swanetše go ba ye kopana goba ya botelele bjo bo itekanetšego gomme e lebane le hlogo ye e itšego, moo e lego gore e fo kgemetha dintlha tše di rilego fela. Ge a tšwela pele o sa gatelela gore taodišo ga se sengwalo se se ka fetšago mmadi pelo ge a se bala.

Mo kgopolong yeo o amogetšwa ke Maibelo le Sepota (1996:124) ge ba bolela gore taodišo ga se theto goba tiragatšo goba kanegelokopana. Ba gatelela gore ke morwarragopadi le padinyana gomme ba bile ba tšwela pele ka go e bapetša le theto ge ba re ge e bapetšwa le theto, go ka thwe, ke lehlologelwa ka gore ke tlhagiši ya boyena bja mongwadi mabakeng a maikutlo a a fodilego a boiketlo le boikhutšo.

Groenewald (1993:3) o tlaleletša dikgopolo tšeo ka go hlatholla gore ditaba tšeo di amanago le taodišo di swanetše go ngwalwa ka tlhokomelo ye kgolo gore mmadi a gapeletšege go akanya se a se balago. Selwalekgwadi (1994:1) yena o fahlela ka go re ka lebaka leo, go ngwala taodišo go amana le go utolla dikgopolo le boitemogelo (bowena bja motho) tša mongwadi ka bokgwari gore mmadi a di kwešiše gabonolo. Boitemogelo bjo bo bolelwago ke Selwalekgwadi bo hlaloša tebelelo ya mongwadi wa taodišo yeo, gomme go ya ka Abrams (1985:59) ke tebelelo ye e rilego ya mongwadi wa taodišo:

A short composition in prose that undertakes to discuss a matter, express a point of view, or persuade us to accept a thesis on any subject. The essay differs from a treatise or dissertation in its lack of pretension to be a systematic and complete exposition, and in being addressed to a general rather than a specialized audience; as a consequence, the essay discusses its subject in non-technical fashion, and often with a liberal use of such devices as anecdote, striking

illustration, and humor to augment its appeal.

Tše dingwe tšeo Abrams a di tšweletšago mabapi le ge go ngwalwa taodišo ke (a) bokgoni polelong gore go hlohleletšwe mmadi go balela pele, (b) go fapana ga taodišo le dingwalo tša mohuta wa yona, e lego triti (*treatise*) goba tesetheišene (*dissertation*) ka gobane ga e na le mokgwa wo o itšego wa go latelanya ditaba ka ge e sa ngwalelwe legoro tsoko la batho, eupša e hlamelwa setšhaba ka kakaretšo, (c) go ba le thulaganyo ye bonolo, le (d) tirišo ya dithekniki tšeo di lebanego le maatlakgogedi thulaganyong ya polelo.

Tše ke tšona dintlha tše nne tše bohlokwa tšeo go ka thwego ke dipharologantšho tša taodišo. Ge a oketša dipharologantšho tša taodišo tša go betlwa ke Abrams, Cuddon (1998:286) o no re:

A composition, usually in prose (Pope's Moral Essays in verse are an exception), which may be of only a few hundred words (like Bacon's Essays) or of book length (like Locke's Essay Concerning Human Understanding) and which discusses, formally or informally, a topic or a variety of

topics. It is one of the most flexible and adaptable of all literary forms.

Ge go ka lekodišišwa polelo ye ya Cuddon o ka re o hlaloša gore ditaodišo tša kgale e be e le tše telele ge di bapetšwa le ditaodišo tša mehleng yeno. Ke ka lebaka leo a bolelago ka botelele bja go lekana le bja puku. O tšwela pele go hlatholla gore ditaodišo tšeo di arotšwe ka magoro a mabedi, e lego (a) ditaodišosengwalo (b) le ditaodišosemolao. O tlišetša kgopolo ya gore pharologantšho ye ya taodišo e lebane le bonolo le kamantšhego tša mongwadi. Baldick (1990:75) o godiša dipharologantšho tše tša taodišo ka go re di lebane le:

A short written composition in prose that discusses a subject or proposes an argument without claiming to be a complete or thorough exposition. A minor literary form, the essay is more relaxed than the formal academic dissertation.

O bolela gore taodišo e swanetše go ba le pharologantšho yeo e nepišago polelo ye go ka thwego ga ya tlala gabotse, eupša ye e fodilego ge e bapetšwa le ya mehuta ye mengwe ya dingwalo tša

saense goba thuto. Malebana le dipharologantšho tšeo di ukangwago ke borateori ba go boletšwego ka bona, Fowler (1991:78) o tlaleletša dinyakwa tša taodišo ka pharologantšho ye nngwe gape ye e rego thulaganyo ya taodišo ga e na sebopego se se phethegilego.

O gatelela polelo ya gagwe ka go re sengwalo se ga se na mokgwa wo o rilego wa go se ruma ka gobane se laolwa ke molaodiši ge a thelela ka leleme. Se se tiišetšwago gape mo ke go re taodišo ke poledišano magareng ga molaodiši le mmadi wa moeleletšwa (*'supposed reader'*), gomme molaodiši ka boyena a ka šomiša ngangego bjalo ka thekniki ya go tanya šedi ya mmadi gore a balele taodišo yeo pele.

Berger (1964:25) ge a tiišeletša se se bolelwago ke Wilpert (1955:10-11) malebana le sebopego sa taodišo, o re taodišo ke sengwalo sa go hloka sebopego goba mokgwa wo o ikemetšego wo e ka tsebjago ka wona.

Mohlala (1994:15) le yena o thekga dikgopolo tša borateori ba ka godimo ka go re taodišo e ka tšea sebopego goba mokgwa wo mongwe le wo mongwe go ya le ka moo ditaba di lebanego le maikemišetšo a mongwadi goba molaodiši ka gona.

Yelland (1983:62) o ruma dikgopolo tša borateori ba ba ka godimo ka go tšweletša pharologantšho ye nngwe gape ya taodišo, e lego mokgwa wa go e ngwala goba wa go e laodiša. Taba yeo e nepiša mongwalelo wa yona:

A literary term difficult to define because of its wide application, but broadly a prose composition characterized by brevity and some concern for style or manner of expression.

Yelland o hlaloša pharologantšho ye ka go e lebanya le bokopana bja taodišo le mokgwa wa go ngwala taodišo, e lego mongwalelo. Go ka akaretšwa ka go re thulaganyo le mongwalelo ke dipharologantšho tše dingwe gape tše bohlokwa tša taodišo.

Bjale go tlo hlokomelwa basekaseki bao ba hlalošago sebopego sa taodišo ge e na le matlalo a mararo, e lego diteng, thulaganyo le mongwalelo.

2.2.1 Diteng tša taodišo.

Ge a bolela ka diteng tša taodišo Groenewald (1991:18) o re :

Diteng di lebane le tša bophelo ka bophara; ke tše di sego tša rulaganywa ke mongwadi/mmoledi. Di a latelana gomme tatelano yeo e laolwa ke melao ye motho a e tlwaetšego; ke tatelano yeo e kwagalago. Ka lebaka leo, nako e bohlokwa, ka gobane diteng di kgokagane; ke botee bja ditabataba.

Tlhalošo ye ya Groenewald ke ya go akaretša, ka gobane ga e nepiše diteng tša taodišo, eupša e nepiša diteng tša sengwalo se sengwe le se sengwe.

Strachan (1988:5) yena o hlaloša diteng ka go re:

Dit is die laag wat deur die Formaliste beskou is, as die ketting motiewe in hulle chronologiese volgorde.

Kgopolo ye ya Strachan ge e elwa hloko e bolela gore lerala leo le tlemaganyago matlalo a sengwalo ke diteng. Ka ntle le diteng sengwalo se ka se kwagale gabotse. Chapman (1973:38) o a mo tlatša ge a bolela go re diteng ke:

The fable (fibula) or basic story, is the sum total of events to be related in the narrative ... Fable is the set of events tied together which are communicated to us in the course of the words...

Tlhalošo ye ya Chapman e bolela gore diteng ke ditaba tše e lego kgale di le gona pele sengwalo se ka hlangwa. Ke ka fao Groenewald (1993:4) a šitlelago ka go re letlalo la diteng ke ditaba ge di lemogwa ka botšona, a bile a re diteng tšeo ga di thongwe ke mongwadi.

Marggraff (1994:16) o molomo wa lehlabula le Groenewald le Chapman gomme o tlaleletša ka go re ditaba tšeo ga se gore ke tša therešo ge di ikemetše ka botšona. O thekga taba yeo ya gagwe ka go re:

The fact that the story level is the basic of narrative does not mean that it is reality, it is an abstraction of (the

*author has dissociated from) the
reality.*

Polelo ye e hlaloša gore ge mongwadi a ngwala o itebanya le namanetona ya go kgethologanya ditaba tšeo. Strachan (1988:5) o thekga Marggraff mo ditabeng tšeo ge a re babadi ga ba laodišetšwe ditaba ka morago ga ge di arogantšwe le tša thulaganyo le mongwalelo.

Le ge Marggraff le Strachan ba ema ka lentšu le tee ge ba hlaloša diteng, ba sa fele ba fapana ka gore Marggraff (1994:61) o hlaloša kgopolo ya sererwa ka go re:

*When a point is reached at which the
reality cannot be abstracted any
further, when a final abstraction
reached, then one refers to the topic of
the story.*

Ge ba tšwetša kgopolo ye pele Maibelo le Sepota (1996:125) le bona ba bolela gore ditaba tšeo, mohuta wo wa sengwalo o laodišago ka ga tšona, di lebane le bophelo. Seo se šupa gore taodišo e ka anega, ya ahlaahla tša dingwalo, ya hlamola tša histori, ya hlaloša motho goba selo sa tlhago ka mokgwa wa lethabo goba wa manyami.

Mohlala (1994:24) ge a tiiša ditaba tšeo o re ka ponagalo kgopolo ye ya diteng, e bontšha e na le ditlhalošo tše di fapanego go ya ka bangwadi le banyakišiši ba bangwe. O tšwela pele gore le ge go le bjalo go swanetše go lemogwa gore ye e lego kgodu ye e tšwago lerotseng ke go re, diteng tša taodišo ke histori ya ditabataba le ka mokgwa wo di latelanago ka gona ge di na le tebanyo le sererwa. Sererwa ke tabakgolo yeo mongwadi a ratago go laodiša ka ga yona. Seo ke sona se segolo se se akaretšago diteng tša mohuta wo wa sengwalo ka botlalo.

Mongwadi wa taodišo o ikgethela sererwa seo, a ba a beakanya le ka mokgwa wo a ratago go laodiša ditaba tšeo tša gagwe ka gona. Kgetho le peakanyo yeo, di lebane le go goketša mmadi gore a kgahlwe ke go bala taodišo yeo. Mohlala (1994:16) o gatelela taba yeo ka go re mongwadi wa taodišo gantši o ngwala ka se bohlokwa seo a se lemogilego mabapi le selo, motho goba phoofolo. Taba ye e tlaleletšwa ke Symes (1979:90) ge a re:

The essay ...is largely inductive. It asks you to provide facts, and it is a form suspicious of hand-me-down the truth.

Go ya ka polelo ya rateori yo, go laetša o ka re selo seo mongwadi a ngwalago taodišo ka sona, se thoma ka go mo gapa maikutlo pele. O gapeletšega go kgetha dintlha tšeo a di bonago e le tše bohlokwa; ke ditaba tšeo di mo kgahlogo goba di mo nyamišago, gomme a ngwala ka ga tšona. Taba yeo ya go ngwala e amana le molaetša wo morago a ratago go o fa mmadi ka mokgwa wo o rilego gore mmadi le yena a kgone go kwešiša molaetša woo. Seo mongwadi a ngwalago ka sona ke sona seo a bonago e le se se tlogo kgahla mmadi.

Mohlala (1994:17) ge a šitlela taba ye, o re mongwadi o ngwala ka se bohlokwa seo, ka gobane se mo hlohlile maikutlong; gomme o nyaka go fana ka lethabo, manyami goba letšhogo leo a nago nalo go batho ba bangwe.

Selwalekgwadi (1994:1) le yena o gata kgato e tee le Mohlala ge a re mongwadi wa taodišo o ngwala ka se bohlokwa; e ka ba motho, phoofolo goba selo seo a se lemogago. Ka gona taodišo ke sengwalo seo se bolelago ka tša bokgabo, ke go re, e kopanya saense le bokgabo.

Ge a tšwetša ditaba tše pele, Hobsbaum (1983:97) o re ka mantšu a mangwe tlhamo ya taodišo e akaretša go ripaganya tabakgolo ka dikarolwana tšeo di ka laodišegago gabonolo, tše di lebanego le

sephetho sa mongwadi ka ga seo a ratago go se laodiša. Ke go re, taodišo ga e eme legatong la ditaba ka botlalo.

Ke ka lebaka leo ge go bolelwa ka go kgetha ditaba tšeo mongwadi a ratago go ngwala ka tšona, Berger (1964:64) a rego ga se la mathomo ge ditaba tša taodišo di bolelwa goba di ngwalwa. Ga di bolelwe sefsa, mongwadi o šomiša tše di šetšego di le gona, gomme sa gagwe e no ba go di ngwalolla gore polelo yeo e be le sebopego se sefsa. Berger o tšwela pele go gatelela gore ditaba tša taodišo di lebane le nako ye e itšego yeo batho ba phelago go yona.

Groenewald (1993:3) o ruma ka go re diteng tša taodišo ke tša saense le boitemogelo; di lebane le bokgonthe, therešo, goba nnete. Ka gona sebopego seo se sefsa se lebane le bokgoni le bohlale bja mongwadi.

2.2.2 Thulaganyo ya taodišo

Abrams (1981:137) o hlaloša thulaganyo ka go re:

The plot in a dramatic or narrative work is the structure of its actions, as these are bordered towards achieving particular emotional and artistic effects.

Polelo ye ya Abrams e hlaloša thulaganyo ka go akaretša mehuta ya ditiragatšo goba dikanegelo. Ka go realo, tlhalošo yeo ga se ye e nepišago thulaganyo ya taodišo. Maikemišetšo a magolo a nyakišišo ye, ke go hlaloša thulaganyo ya taodišo ka gobane ke yona e lebanego le modiro wo mogolo wa lengwalonyakišišo le.

Kane le Peters (1969:261), Maphike (1978:78), Standford le Smith (1980:137), Groenewald (1991:18) le Mohlala (1994:45) ba re thulaganyo ya taodišo e na le dikarolo tše tharo, e lego (a) matseno, (b) mmele le (c) morumo. Last (1985:6), Forrester (1992:3) le Zulu (1991:23) ba oketša dikarolo tšeo tša thulaganyo ya taodišo ka karolo ya bone, e lego thaetlele.

Bjale go tlo hlalošwa dikarolo tšeo tše nne tša thulaganyo ya taodišo, e lego (a) thaetlele, (b) matseno, (c) mmele le (d) morumo/ mafelelo.

Forrester (1992) gona mo letlakaleng la 3 o re thaetlele e na le dikarolo tše bohlokwa tšeo di e bopago, e lego (a) hlogo ya ditaba tšeo go ngwalwago ka tšona le (b) hlogo ya ditaba tše go ngwalwago ka ga tšona ka botšona. Dintlha tšeo tša thaetlele di na le mohola, ka gobane ge go ngwalwa taodišo di swanetše go hlokomelwa ka ge e le karolo ya taodišo. Zulu (1991:15) yena o hlaloša gore thaetlele ya taodišo e ala ditaba pepeneneng gore di kwešišege. Ke go re, thaetlele

e swanetše go amana le molaetša le tšeo mongwadi a ngwalago ka ga tšona sengwalong, e lego diteng.

Taba yeo e bolela gore go na le dithaetlele tšeo di lebanego le molaetša, gammogo le tšeo di nepišago sererwa. Godimo ga fao thaetlele e utolla seo se ngwadilwego sengwalong. Go ya ka Last (1985:6) lentšu le lengwe le le lengwe le le bopago thaetlele le swanetše go kgethwa ka šedi ye kgolo, ka ge le swanetše go bonwa bjalo ka *'key word'*. Taba yeo e bohlokwa ka gobane ge hlogo ya taodišo e ka se kwagale gabotse gona go ka ba kgakanego go ngwala ka hlogo yeo (Hennessy, 1998:26).

Karolo ya bobedi ye bohlokwa ya thulaganyo ya taodišo ke matseno. Ge Groenewald (1993:18) a tšwetša pele taba yeo, o bolela gore matseno ke elemente ye bohlokwa ya mathomo thulaganyong ya taodišo. Ke gona mo mongwadi a tsebišago mmadi sererwa a ba a hlaloša thulano ye e lego gona.

Hlogwana ye ya mathomo e ka bitšwa kalotaba. Last (1985:36) o oketša polelo ye ka go re botelele bja matseno bo swanetše go lekana le bja morumo. Mo matsenong go swanetše go ba le tlhohlo ya tšwetšopele ya dikgopolo ka tatelano le kgokagano ya go tanya kgahlego ya mmadi. Mohlala (1994:50) le Maphike (1978:78) ba lebanya matseno le maatlakgogedi. Ge Berger (1955:10-11) a tiiša

seo o re lentšu goba sekafoko sa mathomo se swanetše go ba se go thwego ke *'catch phrase'*.

Stanford le Smith (1980:137) le Kane le Peters (1969:261) ba gatelela gore se sengwe gape se bohlokwa mo matsenong ke go tšweletšwa ga sererwa, ke go re, go hlaloša seo se bolelwago.

Maphike (1978) gona mo letlakaleng leo ge a hlaloša mmele wa thulaganyo ya taodišo o re ke moo dikgopolo tšela di tšweleditšwego matsenong, di thomago go tšwetšwa pele ka botlalo. Ke ka fao, Mohlala (1994:52) a re go seo mongwadi a se ukamago kua kalotabeng, o se nontšha ka botlalo mo mmeleng.

Mongwadi o swanetše go latelanya dikgopolo goba ditiragalo tšeo a ngwalago ka tšona ka go thoma ka ye e sego ye maatla kudu, gomme a fetša ka yeo e di fetago ka moka ka maatla. Mokgwa wo wa go latelanya ditiragalo o godiša maatlakgogedi gammogo le go natefiša moela wa ditaba (Last, 1985:40). Ke ka fao Groenewald (1991:32) a rumago ka go bontšha bohlokwa bja mmele wa thulaganyo ya taodišo ka go o lebanya le go godišwa ga maatlakgogedi.

Stanford le Smith (1980:147) ba bolela gore morumo wa thulaganyo ya taodišo o lebane le go akaretšwa ga dintlha tše go ngwadilwego ka tšona mo thulaganyong ka boripana. Last (1985) gona mo letlakaleng

la 40 o ruma ka go re mafelelo a swanetše go nepiša morumo wa thulaganyo ya taodišo gore (a) morumo le matseno di lekane ka botelele, (b) go be tswalano magareng ga matseno le mafelelo le (c) mafelelo a tšweletše thaetlele.

Ge ba wetša dikgopolo tša borateori ba ba ka godimo malebana le mafelelo a taodišo, Groenewald (1993:19), Mohlala (1994:53) le Maibelo le Sepota (1996:117) ba re morumo o lebane le mafelelo a ditaba. Ka tsela yeo, go swanetše go kwagale gore ditaba di fedile.

2.2.3 Mongwalelo wa taodišo

Lovell le Moore (1992:1), Last (1985:15), Alexander (1965:21) Selwalekgwadi (1994:1), Berger (1964:26) le Maibelo le Sepota (1996:116) ba hlaloša gore mongwalelo wa taodišo o lebane le polelo. Ge ba tšwetša pele kgopolo ye, Maibelo le Sepota ba re ke:

...mokgwa woo ka wona mongwadi a re solelago tlhamulo ya gagwe. Ke go re re hlokomela le mongwalelo wa mongwadi, re era tšhomišo ya gagwe ya polelo yeo e nago le tlotlontšu ye e itšego, tšhomišo ya tshwantšho-kgopolo, diema le dika, dikapolelo le

mebolelwana ye mengwe, tlhamo ya mafoko le tirišo ya maswaodikga, tšhomišo ya motho wa Pele goba wa Boraro, bj.bj. Ka moka tšeo di bopa mongwalelo/ setaele sa mongwadi.

Mminele ((1995:3) ge a bea mantšu a go thekga basekaseki ba ba gatelelago tirišo ya polelo ge go lekolwa mongwalelo le polelo ya taodišo le yena o re:

Moithuti o swanetše go dira gore polelo ya gagwe e be ye bose, ye botse ya go tswakwa ka dika le diema mo le mola mo go swanetšego...Moithuti o swanetše go šomiša polelo ya makgethe, yeo mo go yona lentšu le lengwe le le lengwe le swanelwago ke mo le lego gona.

Mantšu a mosekaseki yo a hlaloša modiro wa polelo ge e lebane le mongwalelo. Taba yeo e šitlela gore tirišo ya polelo ke karolo ya mongwalelo. Ge ba kgonthiša seo, Selwalekgwadi (1994:1) le Mohlala (1994:20) ba re polelo ya mongwalelo wa taodišo e swanetše

go ba ye kopana, ya go kwešišega, ya go kgahliša, ye e nonnego, le ya go tšweletša bokgabo. Ke ka fao Last (1985:15-16) a gatelelago gore polelo yeo e swanetše go hlangwa ka mongwalo le mopeleto wo o amogelegago, ke go re, mongwalo le mopeleto wa semmušo. Mongwalelo wa taodišo o theilwe godimo ga polelo ya go hlweka.

Go ya ka Alexander (1965:21) tirišo ya polelo ya mohuta wo, e swanetše go hlokomelwa kudu ka gobane e theilwe godimo ga phišegelo ye e rilego ya mmadi:

Writing an essay is not simply a matter of getting the required number of words down on paper. You must do all you can to make your essays interesting so that they will hold the reader's attention to the very end.

Polelo ya Alexander e bolela gore dikgopolo tšeo go ngwalwago ka ga tšona di swanetše go rulaganywa ka tatelano ye e rilego go goketša mmadi go balela pele. O tšwela pele go hlaloša gore mongwadi wa taodišo o ngwala ka maikemišetšo a a rilego, go hlohla maikutlo a a rilego.

Berger (1964:26) le Groenewald (1991:6) ba ruma dikgopolo tša basekaseki ba ka go hlaloša gore mongwalelo wa taodišo o theilwe godimo ga khuduego ye e swanetšego go bonagatša tebelelo ya mongwadi wa yona. Ke ka fao mongwadi wa yona ka mehla, ge a ngwala sengwalo sa mohuta wo, a sego a swanela go kgetha lehlakore tirišong ya polelo ka ge le ka fefola khuduego yeo e lego kokwanekgolo ya mongwalelo. Ka bokopana go tsopolwa dipharologantšho tše bohlokwa tša taodišo:

- Taodišo ke tthamo ya kanegelo ye kopana dingwalong tša sebjalebjae, eupša tlhologong ya yona e be e le sengwalo se setelele.
- Taodišo e bolela ka ditaba tša saense le tša thuto, go akaretšwa le tše di amago bophelo ka kakaretšo.
- Taodišo e na le thulaganyo ye bonolo ya maatlakgogedi, yeo sebopego sa yona se se nago le peakanyo le tatelano ye e rilego ya ditiragalo.
- Mongwalelo o theilwe godimo ga khuduego ye e swanetšego go bonagatša tebelelo ya mongwadi.

2.3 KAKARETŠO

Diteng ke ditaba tše mongwadi wa taodišo ge a thoma go ngwala taodišo a di hwetšago di le gona. Tšona ditiragalo tše di hlaloša merero ye e fapanego ya bophelo go swana le saense, sedumedi, politiki, thuto, setšo, bokgabo, bjalobjalo. Ditaba tše tša diteng di kgokaganywa ke sererwa go bopa taba e tee ye go tlogo ngwalwa ka ga yona.

Thulaganyo ya taodišo yona e na le dikarolo tše nne, e lego thaetlele, matseno, mmele le morumo. Thaetlele e lebane le molaetša gomme e kgona go utolla thulano go hlaloša moko wa ditaba wo o tšweletšwago matsenong. Matseno ao a lebane le maatlakgogedi le tlhohlo ya tšwetšopele ya dikgopolo tše di tlogo hlalošwa ka botlalo mo mmeleng wa taodišo.

Mmele wona o nepiša tatelano le tšwetšopele ya dikgopolo go hlola phišegelo go fihla mafelelong a taodišo. Mafelelong goba morumong wa taodišo ke mo go akaretšwago dintlha tše go hlamutšwego ka tšona.

Mongwalelo wa taodišo o lebane le tirišo ya polelo ka ditsela tše di fapanego go gapa maikutlo ka maikemišetšo a go tšwetša pele moko wa ditaba. Taba yeo e gatelela gore khuduego ke sebetša se segolo sa mongwalelo wa taodišo.

Le ge sebopego sa taodišo se hlalošitšwe bjalo, go gatelelwa gore sebopego sa mohutangwalo wo se tšeelana mello le mehutangwalo ye mengwe go swana le kanegelokopana le sekhetšhe. Bjale go yo lebelelwa taba yeo ka tsenelelo.

2.4 TAODIŠO, KANEGELOKOPANA LE SEKHETŠHE

Mo karolwaneng ye go yo lebelelwa phapano magareng ga taodišo, kanegelokopana le sekhetšhe. Go bohlokwa gore mmadi a bone pharologano yeo gare ga dingwalo tše tharo tšeo gore a tle a kgone go ba le kwešišo ye botse ge a kopana le tšona goba a rata go ngwala goba go bala ye nngwe ya tšona. Go yo tšweletšwa diphapantšho tša tšona ka botlalo.

2.4.1 Kanegelokopana

O'Brien (Lategan, 1959: 6) ge a hlaloša kanegelokopana o re:

A short story is a story which is short.

Tlhalošo ye ya O'Brien ge e lekolwa gabotse go lemogwa gore e tšweletša kokwane e tee fela ya kanegelokopana, e lego bokopana bja yona. Se se šupa gore sengwalo se sengwe le se sengwe seo e lego se

sekopana ke kanegelokopana, gomme ka lebaka lona leo ga e kgotsofatše. Eupša Lazarus le ba bangwe (1983:261) le Yelland (1983:171) ge ba leka go rarolla mathata ao a O'Brien ba hlaloša gore bokopana bjo bo ka lekanywa ka mantšu a dikete tše tharo go iša go tše masomepedi. Ge a tšwetša pele kgopolo ye ya bokopana, Cuddon (1977:623) o re:

A prose narrative requiring anything from one and half hours or two hours in its 'perusal'; a story that concentrates on a unique or single effect and one in which the totality of effect is the main objective.

Cuddon o gatelela dilo tše pedi tše bohlokwa mabapi le kanegelokopana, e lego (a) bokopana bjo bo golaganywago le nako ya go lekana le iri le seripa go iša go diiri tše pedi le (b) go thewa ga kanegelokopana godimo ga kgopolokgolo e tee. Beckson le ba bangwe (1961:204) ba bolela gore kanegelokopana e fetwa ke padi ka botelele, e na le baanegwa ba mmalwa ka tikologo ye e rilego. Dielemente tše tša kanegelokopana di lebane le kgopolokgolo e tee. Baldick (1990:204) o tiiša kgopolo ye ka go re:

A short story will normally concentrate on a single event with only one or two characters, more economically than a novel's sustained exploration of social background.

Le ge tlhalošo ya Baldick e gatelela palo ye e rilego ya baanegwa, fela ga e nepiše. Bjale ge ba nepiša ditaba tše gabotse Beckson le ba bangwe (1995:257) ba bolela gore kanegelokopana ga e dumelele kgolo ya baanegwa. Ke ka lebaka leo moanegwathwadi a tšwelelago ka botlalo ntle le go šitišwa ke bokopana bja kanegelokopana, ke go re, semelo sa gagwe se utollwa ka botlalo.

Scott le ba bangwe (1980:6) ba hlaloša gore motheo wa kanegelokopana ke thulano magareng ga mahlakore a mabedi a magolo mo bophelong, e lego (a) lehlakore la go loka le (b) lehlakore la go se loke. Thulano yeo e bohlokwa ka gobane e hlola maatlakgogedi; go tšwela pele e bopa tlemaganyo ya ditiragalo ka maikemišetšo a go tšweletša molaetša wa mongwadi.

Go nepiša ditaba ke kokwane ye bohlokwa ya kanegelokopana. Ge a kgonthišiša taba yeo, Shaw (1983:4) o re:

A short story should go to its point as a man flies from a pursuing tiger, he pauses not for the daisie in his path, or note the pretty moss on the tree he climbs for safety.

Kgatla (2000:6) o akaretša dikgopolo tša borateori ba ka go bolela gore kanegelokopana ke (a) sengwalo se sekopana, (b) se se nepišago moanegwa o tee le (c) taba ye e itšego ye e lego kutollo ya boitemogelo bja mongwadi mabapi le bophelo ka kakaretšo.

Go bohlokwa go bapetša taodišo le kanegelokopana ka lebaka la ditaba tše di latelago:

- Bobedi taodišo le kanegelokopana ke dingwalo tša ditiragalo tše kopana.
- Dingwalo tše pedi tše di swana ka go ba le ditiragalo tše di rilego le ge tše dingwe tša ditaodišo di se na ditiragalo fela go na le tše di nago le ditiragalo.
- Godimo ga fao bobedi bja mehangwalo ye e a balwa ga e diragatšwe.

Bjale go tla lemogwa gore go na le phapano ye e bonalago magareng ga mehangwalwa ye mebedi ye.

Kanegelokopana	Taodišo
<p>1. E na le baanegwa ba go feta o tee.</p> <p>2. Gantši thulano e magareng ga baanegwa, le ge ka nako e ka nepiša le ditiragalo.</p> <p>3. Thulaganyo e lebane le baanegwa le ditiragalo.</p> <p>4. Poledišano ke se sengwe sa dibetša tše bohlokwa tša kanegelokopana.</p>	<p>1. E na le thekniki ya moanegi (molaodiši) o tee.</p> <p>2. Ga go na thulano magareng ga baanegwa.</p> <p>3. Thulaganyo e nepiša ditiragalo fela.</p> <p>4. Poledišano ga se pharologantšho ya taodišo.</p>

Bjale go yo hlokomedišišwa phapano ya taodišo le sekhetšhe.

2.4.2 Sekhetšhe

Beckson le ba bangwe (1961:204) ba hlaloša sekhetšhe ka go re ke:

A brief story, play, or essay not as fully developed as the typical examples of those genres.

Ge polelo ye ya boBeckson e ka badišišwa gabotse go tla lemogwa gore o ka re ga e fapantšhe sekhetšhe le taodišo. Holman (1972:500) o rarolla mathata a boBeckson ka go re sekhetšhe ke:

A brief composition constructed and usually most unified in that it presents a single scene, a single character, a single incident.

Tlhalošo ye ya Holman ga se gore e rarolla mathata ao a boBeckson ka moka ka gobane e hlola kgakanego ka lebaka la ge a gatelela dintlha tše e lego dikokwane tše bohlokwa tša kanegelokopana. Ka go realo, le yena o ka re o hlakahlakantšha sekhetšhe le kanegelokopana. Eupša ge a tšwela pele gona mo letlakaleng leo o tšweletša ntlha ye bohlokwa ye e thušago go fapantšha sekhetšhe le kanegelokopana ka go re sekhetšhe ga se na thulaganyo le ge e ka ba tlhalošo ya semelo

sa moanegwa yoo e tšwetšwago pele. Kgatla (2000:8) o tšwetša pele kgopolo ye ka go re sekhetšhe ke seswantšho mo tiragalo ye nnyane e tšwelelago gona.

Baldick (1990:204) o gatelela ntlha ye nngwe ye bohlokwa ya sekhetšhe, e lego bodiragatši:

A short composition, dramatic, narrative, or descriptive. In the theatre, a sketch is a brief, self-contained dramatic scene, usually comic.

Ge a gatelela tshegišo yeo e swanetšego go ba gona ka gare ga sekhetšhe, Yelland (1983:174) o bolela gore sekhetšhe ke sengwalo se se hlamilwego godimo ga taba ye e rilego ya go segiša. Godimo ga moo se ka dirišwa go goboša motho:

They are slight, generally humorous and topical, often satirical.

Cuddon (1992:884) o arola sekhetšhe ka magoro a mabedi:

Two basic categories of sketch may be distinguished (a) a short piece of prose (often of perhaps a thousand to two thousand words) and usually of a descriptive kind. Commonly found in news papers and magazines,...(b) a brief dramatic piece of the kind one might find in a revue.

O gatelela gore (a) sekhetšhe ke kanegelo ye kopana ye e hlalošago tiragalo, ebile gape (b) ke kanegelokopana ye e diragatšwago.

Mo nyakišišong ye go yo šalwa morago kgopolo ye e tšweletšwago ke Cuddon ya (a) ya ka godimo ya gore sekhetšhe ke kanegelo ye kopana ka gore yona taba yeo e lebane le sekhetšhe ge e le sengwalo sa go balwa e se sa go diragatšwa. Go tla kwešišwa gore sekhetšhe se na le mehuta ye mebedi, e lego sa go diragatšwa le sa go balwa. Fela se bohlokwa mo lengwalonyakišišong le ke sa go balwa. Ke ka lebaka leo nyakišišo e tlogo šala sekhetšhe sa go balwa morago ka gore ke sona se swanago le taodišo le ge go na le phapano ye e bonalago magareng ga dingwalo tše pedi tše.

Se sengwe gape mabapi le sekhetšhe, go ya ka tlhalošo ya borateori ba, ke gore, ba gatelela gore sekhetšhe ga se sa go bapalwa fela eupša

le sa go balwa se gona. Sekhetšhe sa go ngwalelwa go se bapalwe, se bolela ditaba tšeo di tsebjago ke molaodiši a nnoši. Ka lehlakoreng le lengwe pharologantšho ye kgolo ya kanegelokopana yona e lebane le moanegwathwadi; gantši go na le moanegwa o tee yo mogolo yo ditiragalo di theilwego godimo ga gagwe.

Sekhetšhe	Taodišo
<ol style="list-style-type: none"> 1. Go na le molaodiši o tee. 2. Molaodiši o ka gare ga sengwalwa. 3. Ga se na thuto le gona se bolela ditaba tšeo di fetilego kgale. 4. Sekhetšhe se swana le senepe (seswantšho) ka gore ditaba tšeo di laodišwago di fetile fela molaodiši yena o a di tseba. 5. Sekhetšhe ga se a godišwa; ke kanegelo ye kopana ka gobane ga sa tšwetšwa pele. 6. Ditaba tša ntshe e no ba seka sa go ikgopotša dilo tšeo di fetilego kgale. 7. Ditaba tše tša sekhetšhe di eme ka botšona. 8. Sekhetšhe se nepiša ditaba ka mokgwa wo di lego ka ona. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Go na le molaodiši o tee. 2. Molaodiši o ka ntle ga sengwalwa. 3. Taodišo e na le thuto yeo molaodiši a ratago go e ruta mmadi. 4. Le ge molaodiši a hlaloša ditaba tša kgale fela o di bea ka tsela yeo di tlogo kgahla mmadi. 5. Taodišo ka botelele e feta sekhetšhe, ke go re e tšwetše pele. 6. Taodišo yona e bolela seka goba sona seswantšho seo se rutago mmadi se sengwe. 7. Ditaba tša taodišo di laolwa ke mongwadi le nepišo ya mongwadi le maikemišetšo a gagwe. 8. Ka taodišo mongwadi o tšweletša seemo se sefsa sa ditaba.

2.5 THUMO

Kgaolo ye e nepišitše diteng , thulaganyo le mongwalelo wa taodišo. Ge go hlalošwa diteng tša taodišo go gateletšwe ka fao di lebanego le tša bophelo ka bophara. Ke go re ke ditiragalo tšeo di sego tša rulaganywa ke mongwadi. Gomme ditiragalo tšeo di latelana go ya ka taolo ya melao ye motho a e tlwaetšego. Taba yeo e bolela gore tatelano yeo e swanetše go ba ye e kwagalago. Ke ka tsela yeo nako, e lego sebetša se bohlokwa ka gobane ditiragalo tša diteng di kgokagane.

Diteng tša taodišo ke histori ya ditabataba le ka mokgwa wo di latelanago ka wona go nepiša tebanyo le sererwa. Sererwa ke selo se segolo se se akaretšago diteng tša taodišo. Kgetho le peakanyo ya sererwa di lebane le go goketša mmadi go balela taodišo pele.

Mongwadi wa taodišo o ngwala ka ga se bohlokwa ka gobane taodišo ke sengwalo se se bolelago ka tša bokgabo le saense. Ka ge ditaba tša taodišo di sa bolelwe sefsa, mongwadi o šomiša ditaba tše di šetšego di le gona. Ka go realo go swanetše go ngwalollwa ditaba tšeo ka polelo ye e nago le sebopego se sefsa. Sebopego seo se sefsa se lebane le bokgoni le bohlale bja mongwadi.

Ge taodišo e sekasekwa go hlokomelwa dintlha tše nne tše bohlokwa, e lego thaetlele, matseno, mmele le thumo. Go na le dithaetlele tše di

lebanego le molaetša mola tše dingwe di nepiša sererwa. Mo matsenong a taodišo mongwadi o tsebiša mmadi sererwa a ba a hlaloša thulano ye e lego gona. Mmele wa thulaganyo ya taodišo o lebane le dikgopolo tše di tšweleditšwego matsenong. Ditaba tše di hlalošwago di latelana go ya ka bohlokwa bja tšona. Thumo ya thulaganyo ya taodišo yona e lebane le go akaretša ditaba tše go ngwadilwego ka ga tšona mo thulaganyong ka boripana.

Polelo ya mongwalelo wa taodišo e swanetše go ba ye kopana, ya go kwešišega, ya go kgahliša, ye e nonnego le ya go tšweletša bokgabo. Godimo ga fao mongwalelo wa taodišo o theilwe godimo ga polelo ya go hlweka.

Kgaolo ye e tswaletše dikgoro ka go tšweletša phapano magareng ga taodišo le kanegelokopana gammogo le taodišo le sekhetšhe. Phapano ye e bohlokwa mo kgolong le tšwetšopeleng ya ditaodišo tša mafase ka bophara (gagolo Mafora le Maisimane).